

Sodrásban

Tanulmányok Dr. Szűcs Judit köszöntésére

Szerkesztette:

Fodor Péter – Gyöngyössy Orsolya

Csongrádi Információs Központ

Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum

Csongrád

2017

A kiadvány megjelenését támogatták:

Csongrád Város Önkormányzata, Polgármesteri Hivatal, Bedó Tamás polgármester	Fábiánné Dr. Szenci Ibolya Fodor Péter
Jászszentlászló Község Önkormányzata Kosza József Múzeum, Szentes	Georgiades Ildikó Gulyás Katalin
Mindszent Város Önkormányzata, Polgármesteri Hivatal, Zsótér Károly polgármester	Kálmánné Juhász Éva Kovács Lászlóné
Móra Ferenc Múzeum, Szeged, Múzeumi Tudományért Alapítvány, Szeged	Labádi Lajos Lovas Erika
Pálmonostora Község Önkormányzata Szegevár Község Önkormányzata Szentes Városért Közalapítvány	Móra József Murányi László Sebestyén István
	Szűcs Eszter Márta Szűcs Péter Pál

Borítón: MNL Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Fiókleveletára,
XV.34. Fotók gyűjteménye, XIX–XX. sz. II. e 222-2.
Borítóterv: Gyöngyössy Orsolya

© A szerkesztők
© A szerzők

Csongrádi Információs Központ
Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum
6640 Csongrád, Szentháromság tér 12.
Tel.: +36 63/483-764
Fax: +36 63/483-764
e-mail: cskonyvtar@csongrad.hu

ISBN 978-963-12-8020-3
SILBER Nyomda Kft., Csongrád

„SODRÁSBAN” TANULMÁNYOK DR. SZŰCS JUDIT KÖSZÖNTÉSÉRE
TARTALOMJEGYZÉK

Bárkányi Ildikó: Szűcs Judit köszöntése	9
Gyöngyössy Orsolya: Sodrásban	12
<i>Helytörténeti mozaikok</i>	13
Szalontai Csaba: Csongrád, Feketevár, bolgárok, Titel?	15
Barna Gábor: Amikor Kunszentmárton Csongrád leányegyháza volt	28
Fodor Péter: Szemelvények a csongrádi színjátszás történetéből	33
Knézy Judit – Vörös Éva: Csongrád város 20. századi képi- és írott forrásai a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár gyűjteményeiben	40
<i>Irodalom, nyelvészet és szövegfolklorisztika</i>	53
Apró Ferenc: Csongrád – Tömörkény és Móra tollán	55
Lengyel András: Görgey és Tömörkény	61
Ilia Mihály: Milyen nyelven beszélnek a tápaiak?	64
Vincze Klára: „Emlékl, hogy emlékezzél!” Az 1879-es Groffly-emlékkönyv verseinek több szempontú vizsgálata	66
<i>Múzeumszervezés, anyaggyűjtés és kiállításrendezés</i>	73
Fári Irén: Diáktábor Csongrádon 1975-ben	75
Nagy Abonyi Ágnes: Muzeológiai tapasztalatok a zentai Városi Múzeum állandó néprajzi kiállítása kapcsán	80
Filep Antal: Szőke Béla múzeumszervezése Érsekújvárott és Győrött. Adalékok a múzeumtörténet egyik 20. századi jeles egyéniségének életművéhez	89
<i>Társadalom és történelem</i>	99
Marjanucz László: A Temesi Bánságba irányuló német migráció kezdetei (1716–1722)	101
Fodor Ferenc: Az anyásiak „honfoglalása” Kömpöcön	117
Juhász Antal: Két szegedi hagyatéki leltár 1784-ből, illetve 1812-ből	129
Ujszászi Róbert: Adalékok, töredékek Csongrád néprajzához – fölmenőim példáján	138
Gyöngyössy Orsolya: Csongrádi papok cselédjeinek társadalomnéprajzi vizsgálata	145
Örsi Julianna: A magyar csalárendszer sajátosságai	158

<i>Gazdálkodás, minőség és hasznosítás</i>	167
Simon András: Adatok Szeged környéke és Csongrád mezőváros szőlészetéhez a 19. század első feléből	169
Csoma Zsigmond: Középkori mustminőség-mérési módszer későparaszti hagyománya a Duna-Tisza közén	179
Bárth János: Szikósöprés a Mindszent-algyői uradalomban a 19. század közepén.....	185
<i>Gyűjtögetés, táplálkozás, gasztronómia</i>	193
Halász Péter: „Moszt isz megenném...!” Adatok a moldvai magyarok gyűjtögetéséhez	195
Bereznai Zsuzsanna: Hagyomány és ízlés. Egy üllési család étkezési szokásai a 20–21. században	209
Sári Zsolt: Slow Food és népi táplálkozás. Egy nemzetközi gasztronómiai mozgalom és egy kiskunsági tanya kapcsolata	226
Pintér Zsófia: A Szentesi Lecsőfesztivál szimbólumai	232
Terendi Viktória: Terített asztalnál. A családi fényképeken megjelenő étkezési alkalmak vizuális etnográfiai vizsgálata	240
<i>Mesterek és termékek</i>	249
Szulovszky János: Iparosok és kereskedők Csongrád megyében 1892-ben	251
Viga Gyula: Néhány megjegyzés a háziipar földrajzi és társadalmi vonatkozásaihoz. Dél-zempléni példák.....	263
Schill Tamás Gondolkodószekek Dunapatajról. Adatok egy elfeledett bútorhoz	274
Nagy Gábor: „Nem volt neki semmilyen elismertsége, csak a juhászok közt.” A szentesi Jordán szabódinasztiáról	279
<i>Piac és kereskedelem</i>	291
Mód László: Adatok a csongrádi borkereskedelem történetéhez – a Kaszanitzky család példája	293
Kisbán Eszter: Termelők a piacon, termelői piacok.....	300
Vukov Anikó: Adalékok napjaink árucseré néprajzához	314
DR. SZŰCS JUDIT ÉLETRAJZA.....	321
DR. SZŰCS JUDIT ÍRÁSAINAK BIBLIOGRÁFIÁJA (-2016)	326
KÉPEK.....	339
KÉPES PILLANATOK.....	399
TABULA GRATULATORIA	411

IPAROSOK ÉS KERESKEDŐK CSONGRÁD MEGYÉBEN 1892-BEN¹

 SZULOVSKY János

Néprajzkutatói pályájának elejétől kiterjed Szűcs Judit figyelme a kézművesipar múltjára. Az 1970-es évek végén első munkái közé tartozott a szentesi pék- és kovácsmesterség leírása. Szülővárosából Csongrádra kerülve, az ottani múzeum vezetőjeként is megmaradt a hajdani iparosok élete és munkája iránti érdeklődése. 1994-ben kapcsolódott be az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága kebelén belül működő Kézművesipar-történeti Munkabizottság munkájába, amikor a IV. Nemzetközi Kézművesipar-történeti Szimpóziumon Csongrád iparosainak az egykori mezőváros 19. századi társadalmában betöltött szerepéről szolt.² A tanácskozásainkat előadásaiban, illetve hozzászólásaiban azóta is rendszeresen gazdagítja Csongrád megyei adatokkal,³ de más fórumokon is publikálja ez irányú kutatásai eredményeit.⁴

Szerény viszonzásként egy mind ez idáig még nem kellően kiaknázott forrás, a Jekelfalussy József által 1892-ben közreadott iparos és kereskedő címtár⁵ Csongrád megyére vonatkozó adatainak a közreadásával és elemzésével köszöntöm az ünnepeltet.

Mint ismeretes, az 1870-es évek derekán lezajlott első iparstatisztikai próbálkozást egy évtized múltán követte egy alaposabban előkészített felmérés.⁶ Ennek adatfelvételi lapjai alapján állította össze első ízben 1885-ben Jekelfalussy – aki akkor a Statisztikai Hivatal elnöki osztályának a vezetője volt⁷ – a *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím és lakjegyzéke* kötetét.⁸ Ebben gyakorlati megfontolások vezették: „Hazánk

¹ A tanulmány a K111766 OTKA-pályázat keretében készült. Ezúton is köszönöm Demeter Gábornak a térképkészítésben nyújtott segítségét.

² Szűcs 1995.

³ Ld. pl. Szűcs 1997a; 1999.

⁴ Pl. Szűcs 1996; 1997b; 1998.

⁵ A magyarországi címtár-irodalomról ld.: SZULOVSKY 2000.

⁶ A főbb országos, illetve törvényhatósági szintű eredményeinek közreadása: JEKELFALUSSY 1886.

⁷ Életéről és munkásságáról ld.: SZULOVSKY 1999.

⁸ JEKELFALUSSY 1885; KÖRMENDI – PAPI 1989. 14. oldalán a 014 tétel felsorolja az 1885-ös javított kiadását is: „Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím és lakjegyzéke = Namens- und Wohnungs-Verzeichniss Gewerbe- und Handeltreibenden Ungarns... / hivatalos adatok alapján szerk. Jekelfalussy József. Bőv. kiad. – Bp.: 1887. LXXXVI, 1654. p.”, ám ennek nincs nyoma a KSH Könyvtárában, sem a nagyobb könyvtárakban (Debreceni Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, Szabó Ervin Könyvtár, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára, Akadémiai Könyvtár), de még az Országos Széchenyi Könyvtár központi katalógusában sem. Különös, hogy még az 1892. évi Címtár előszava sem utal rá. Noha a Statisztikai Hivatal könyvtárosa, Findura Imre mind az 1885. évi, mind az 1892. évi kötetet feltünteti a Hivatal 1895-ig megjelent kiadványainak jegyzékében, e bővített 1887. évi kiadásról ő sem tud. Vö.: BOKOR 1896. 242, 246.

és a külföld gyárosai, kereskedői és iparosai, nemkülönben azon hatóságok és testületek, melyek a nevezett osztályok érdekeit és ügyeit képviselni s intézni hivatva vannak, mindeddig nélkülöztek oly kézikönyvet, mely hiteles és megbízható adatok alapján a magyar korona országainak összes iparosságait és kereskedőit, nevük, czégük, szakuk és lakhelyük szerint feltüntetné és az illetőknek úgy megrendelések, mint áruminták vagy egyéb küldemények s érintkezések alkalmából megbízható utmutatóul szolgálna. [...] A munka gyakorlati használhatóságát tartva szem előtt, lehetőleg arra törekedtem, hogy világos, áttekinthető felosztás és berendezés megkönnyítse kezelhetését és hogy a mű minél szélesebb körben terjedhessen, a magyar szöveg mellé német és francia nyelvt is alkalmaztam: mi által a munka a külföld által is használható lesz”.⁹

A szerkesztő magabiztosan azt állította, hogy: „oly munkát nyújthatok, mely teljes mértékben birja az ily művek három főkéllékét, hogy t. i. az adatok: *ujak, teljesek és megbízhatók* legyenek”.¹⁰ A tapasztalat azonban megmutatta, hogy ez nem sikerült maradéktalanul. Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter az iparkamaráknak küldött, 1891. január elején kelt leirata okkal panasolta, hogy mind az 1880-ban végrehajtott népszámlálásnak a kereskedelemre és az ipart üzökre vonatkozó adatai, mind pedig az emiatt az 1884. december 31-i állapot szerinti újból összeírt iparstatisztikai adatok nem pontosak, „különösen az ipari és kereskedelmi személyzetekre vonatkozó adatok bizonyultak szerfölött hiányosoknak”.¹¹ Így tehát az 1885. évi címtár sem volt teljes.

Eddig még nem sikerült kideríteni, hogy Jekelfalussyt motiválta-e valamilyen külső indíték e vállalkozás megvalósítására, vagy sem. Nehéz azonban elképzelni, hogy nem állt mögötte semmilyen politikai akarat, kormányzati háttértámogatás, s egyszerű magánkezdeményezés volt egy olyan nagyszabású munka, amelyhez ráadásul a szerkesztő a Statisztikai Hivatal állami pénzen összegyűjtött adatait használta fel. Ezzel szemben az 1892. évi kötetnek már egyenesen az alcíme is tartalmazza, s az előszava is azzal kezdődik, hogy a kereskedelemügyi miniszter kezdeményezte a közreadását.

A Címtár ugyanis messzemenően illeszkedett Baross Gábor gazdaságpolitikai koncepciójába,¹² aki egyébként már képviselő korában is az ország pontos megismerésének az eszközét látta a Statisztikai Hivatal tevékenységében.¹³ Baross tisztában volt vele, hogy a pontatlan adatok megnehezítik a kormányzati munkát. Éppen ezért kereskedelmi miniszterként egyik első teendője volt az Országos Statisztikai Tanács újjászervezése.¹⁴ Jóllehet, újra és újra nyomást próbáltak rá gyakorolni a

kereskedelmi és iparkamarák, hogy könnyítsen a statisztika-készítési terheiken, ám mindig hajthatatlan maradt, s hangsúlyozta, hogy ez multhatatlanul szükséges a helyes gazdasági döntéshozatalhoz. Baross határozott tervekkel rendelkezett arra nézve is, hogy a Statisztikai Hivatal hogyan újítsa meg kiadványait. Erről a Magyar Statisztikai Közlemények új folyamának indító kötetében ez áll: „A kereskedelemügyi miniszter úr ő nagyméltóságának elhatározása folytán a statisztikai kiadványok szerkesztése jövőre egészen új alapon történik”.¹⁵ További források bevonása döntheti el, hogy valójában mennyire tekinthető a megvalósult koncepció teljes egészében Baross elgondolásának, illetve volt-e ebben Jekelfalussy valamilyen mértékű kezdeményezésének szerepe. Ugyanis lehetséges az is, hogy a tekintélyes, 1892. májusában elhunyt Keleti Károly utódjaként Jekelfalussyt taktikusabb volt az átszervezéseit „miniszteri fedezettel” végrehajtani; de éppúgy elképzelhető ez az egész Baross diktátumának is. Nemcsak azért, mert ez beleillik a „vasminiszter” karakteréről kialakult képbe, hanem mert tudjuk, hogy olyan részletekbe is beleszólt, hogy például milyen legyen a foglalkozások nomenklatúrája. Jól szemlélteti ezt az, amit a Körösi Józseffel való vitájában még maga Keleti Károly árult el: „A mi a halászatnak és a kertészetnek (mű- és kereskedelmi kertészet) az iparhoz sorolását illeti, tény, hogy ezen foglalkozási ágakat eleinte az őstermeléshez akartam sorozni, a hová természetüknél fogva inkább tartoznak, mint az iparhoz. Ezért osztottam ezen foglalkozásokat eredetileg az őstermelésről szóló 3-as számú táblába. Midőn azonban időközben miniszter úr ő Nagyméltóságától az iparstatisztika sürgős összeállítására és az ipar és kereskedelmi címtár szerkesztésére vonatkozó rendeletet vettem, a tudományos szempontok mellett a közigazgatási tekintetek léptek előtérbe és a halászatot s mű- és kereskedelmi kertészetet annyival is inkább az iparhoz kellett soroznom, mivel ő nagyméltósága ezen foglalkozásokat az ipar és kereskedelmi címtárba felveendőket gyanánt jelölte ki”.¹⁶ Baross koncepciójában az 1890-i népszámlálás kötetei, az 1892. évi Helységnévtár illetve a Címtár egymást kölcsönösen kiegészítő publikációk voltak.¹⁷

¹⁵ JEKELFALUSSY 1893. V.

¹⁶ KÖRÖSI – THIRRING 1898. 193–194

¹⁷ „A *Magyar Statisztikai Közlemények* új sorozatát az 1890. december 31-iki állapot szerint végrehajtott nagy népszámlálás eredményeinek közlése nyitja meg. Az első rész az általános népleírásra vonatkozó adatokat foglalja magában, a népességnek háztartások és családok szerinti tagozatát, a születés és illetőségi hely részletezését, családi állapotát, korévek szerinti megoszlását, műveltségi fokát, hitfelekezeti és nyelvi viszonyait s a fontosabb viszonyoknak egymással való kombinatív feltüntetését. [...] A táblás kimutatások adatai törvényhatóságok szerint részleteztettek, további részletezés (járások, községek szerint) az anyag roppant terjedelme miatt nem volt lehetséges, hogy azonban ezek a részletesebb adatok se maradjanak holt kincs gyanánt eltemetve, az országos magyar kir. statisztikai hivatal az 1892. május havában kiadott 237 ív terjedelmű Helységnévtárban a polgári népességnek anyanyelv és hitfelekezet szerinti megoszlását, valamint a lakott házak számát, járások, sőt községek szerint részletezve is közzé tette.

A népszámlálási nagy munka második részét a *foglalkozási statisztika* képezi, mely egyúttal kimerítő iparstatisztikát is nyújt. Egészen hasonló beosztással fog ez megjelenni, mint az ezúttal megjelenő első rész s az abban felhasznált anyagból szintén dolgoztatott ki egy specialis kiadvány, az Iparosok és kereskedők címtára, mely több, mint 3000 ív terjedelemmel 1892. október havában jelent meg.” JEKELFALUSSY 1893. V–VI.

⁹ JEKELFALUSSY 1885. III.

¹⁰ JEKELFALUSSY szerk. 1885. III., kiemelés az eredeti szövegben.

¹¹ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, A Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara iratai, IX.-201. 1891.

¹² Gazdaságpolitikájáról bővebben ld. SZULOVSKY 1997. 98–117; SZULOVSKY 1998. 60–63.

¹³ Amikor 1880 júniusában a képviselőház elé került az 1880. december 31-i állapotokat számba vevő népszámlálás ügye, ennek előadójaként hathatósan védte meg e javaslatot Mocsáry Lajossal szemben, aki ezt fölösleges kiadásnak tartotta. Baross rámutatott: „a népszámlálás fontosságát minden nemzet elismerte, [...] nemcsak annak tudományos jelentősége iránti tekintetnél fogva, hanem azon fontosságnál fogva is, melylyel az az adminisztratív oldaláról nézve bír”. Ld. 1878-81. évi *Irományok*, 718. sz., XVI. kötet, 94–96.

¹⁴ A Baross-féle, 1890. január 18-án életbe lépett „Az országos statisztikai tanács ügyköre és ügyviteli szabályzata” szövegét közli: BOKOR 1896. 218–220.

A korábbi címtár fogyatékoságait részben már az 1890-es népszámítás összeírás, részben pedig a feldolgozás során igyekeztek kiküszöbölni. Jekelfalussy – aki időközben átvette a Statisztikai Hivatal igazgatását – a Hivatal saját információi mellett a pénzügyi és földművelésügyi minisztériumok, a bányakapitányságok és a kereskedelmi és iparkamarák adatait is összegyűjtette. Az új, a korábbinál jóval testesebb címtár kéziratát 1892 októberében zárta le. Előszavában maga is elismerte a korábbi kötet gyengéit: „a mily kimerítőnek látszik ez az adathalmaz, ép oly lelkiismeretes és szakavatott munkálkodást igényelt a felmerült hézagok pótlása; mert míg egyrészt a jelenlegi polgári népesség megállapítása céljából készült népszámlálási felvételek az ipari és kereskedelmi cégek és azok üzleti telepeire, valamint a kereskedelem és gyáripar különlegességeire igen kevés lehetek tekintettel, addig más részből az iparkamarai jelentések is csak a 100 frtnál magasabb kereseti adót fizetők névsorát nyújtják. A kisipartól a gyáriparig emelkedő cégek egész sora szorult tehát pótlólagos beiktatásra, mit némely forrásművek használata, de legkivált a kereskedelmi múzeum tudakozó irodájának szives közreműködése mellett sikerült elérnem annyira, hogy a 'Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke' című kézikönyv jelenleg új, teljes és megbízható adatokat tartalmaz.”¹⁸

E vaskos kötetek a szűkebben vett Magyarország mellett a társországként évszázadokon át a Magyar Koronához tartozó Horvátország adatait is tartalmazzák, s az egyes kereskedelmi és iparágakon belül a községek betűrendjében adják meg az önálló vállalkozók neveit. Az újabb címtár a korábbi felépítésétől annyiban tért el, hogy kiemelte Budapestet is külön egységként. Így már nem három, hanem négy részből tevődött össze: I. A szorosabban vett Magyarország (a főváros nélkül), II. Budapest, III. Fiume és IV. Horvát-Szlavonország. Új vonás volt az is, hogy a tárgymutatót, illetve az oldalak fejléceit, valamint a foglalkozás-neveket a magyar mellett nemcsak franciául és németül, hanem horvátul is megadta. A horvát-szlavónországi anyagot egyébként ezúttal is a zágrábi statisztikai hivatalban dolgozták fel. A foglalkozások beosztása alapján véve ugyanaz, bár néhol vannak eltérések. Az utóbb megjelent címtár nemcsak adatainak teljessége tekintetében múlja fölül a korábbi kiadást, hanem azzal is többet nyújt, hogy csillaggal megjelölte azokat a cégeket, amelyek húsznál több alkalmazottal dolgoztak, valamint a törvényhatósági jogú városoknál az iparúzóknak nevével (csekély kivételtől eltekintve) megadja a pontos címet is.¹⁹ Így tehát alapvetően ezt érdemes a további kutatásoknál felhasználni, az 1885-ös adatait legfeljebb finomabb mikrovizsgálatoknál célszerű elővenni. Mindkét kötet kortörténeti értékét növelik az azon cégekről közölt további tájékoztató adatok és reklámanyagok, amelyek készek voltak a bővebb propagandára is áldozni. (Ezt Eckstein Bernát budapesti hirdetői irodáján keresztül tehették meg. Ez az anyag különösen a későbbi kötetben testes.)

Mivel az 1890. évi népszámlálás csak a törvényhatóságok szintjén nyújt foglalkozás-statisztikát, így ebből az időből a történeti Magyarország településeinek az elemi szintjéről csupán csak a Jekelfalussy-féle címtár révén szerezhetünk információkat. Igaz, hogy csak a korabeli vállalkozókról – jellegéből adódóan az általuk alkalmazott segédszemélyzetről nem közöl adatokat. Ugyancsak a címtár sajátosságai miatt az utó-

kor kutatói közül azok számára használható könnyen, akik valamely mesterség múltjára kíváncsiak, mivel a vállalkozók felsorolása szakmák szerint történt. Azok számára, akik egy település, vagy egy térség korabeli iparosairól és kereskedőiről szeretnének képet alkotni, az egész kötetet aprólékosan végig kell mazsolázni – hacsak nem áll rendelkezésre az egész anyag adatbázisba rendezve. Az OTKA 1996-1999 közötti támogatásának köszönhetően ez utóbbi helyzetben vagyok.²⁰

Az adatbázis tanúsága szerint 1892-ben Csongrád megye 18 településén összesen 6466 önálló iparos és kereskedő tevékenykedett. Ennek 83,5%-a, 5398 vállalkozó a négy városban (Szegeden, Szentesen, Hódmezővásárhelyen és Csongrádon) működött. Mivel a megye lakosságának 73,7%-a volt városlakó, ez azt jelentette, e helyeken nagyobb volt az iparos-sűrűség: itt átlagosan 28 önálló iparúzó jutott ezer lakosra, míg a falvakban csak átlag 15,5. Figyelemre méltó, hogy a mintegy 85 ezer lélekszámú megyeszékhely, Szeged esetében ez a mutató gyengébb (27,9), mint a városi átlag, s alatta marad az alig harmincezer Szentés (32,7), s a több mint 55 ezer lakosú Hódmezővásárhely (28,9) vonatkozó adatának is. A falvak adatai is azt mutatják, hogy bár a társadalmi munkamegosztás létrejöttében nyilvánvalóan lényeges tényező a település mérete, mivel ahhoz, hogy egy iparos vagy kereskedő megéljen az adott helyen, szükséges bizonyos vásárlóerő, ám egyértelműen szoros korreláció alapvetően csak a népesség nagysága és az előforduló szakmák száma között van, az egységnyi népességre jutó iparúzóknak száma nem ettől függ. Amíg a 12 ezernél is több lakosú Kiskundorozsmán és Mindszenten 3,2 illetve 4,1 ez a mutató, addig a Csanytelken 7,4, Algyőn pedig 5,8 önálló iparforgalmi kereső jut ezer lakosra, holott népességük még a háromezret sem éri el (ld. 1. táblázat és 1. térkép).

Csongrád megye falvaiban 79-féle mesterség összesen 1068 mestere dolgozott (ld. 2. táblázat). A legelterjedtebb és a legnépesebb foglalkozás a kovács volt: Magyar- és kivételével (ahol az egyetlen iparos ács volt) az összes többi településen működött, még hozzá – Derekegyházat nem számítva – több műhely is, összesen 118 kovácsmesterrel. A második legnépesebb és legelterjedtebb szakma a bognár volt, a mesterség 92 képviselője Magyar- és Fábiansébestyén kivételével az összes többi faluban űzte az iparát, s mindegyik helyen több mester is megtalálta a számítását. Számukat tekintve kiemelkedett Kiskundorozsma a 26 bognár mesterével. 11-11 településen volt kocsmá és szatócs üzlet, összesen 53, illetve 51 vállalkozó adta erre a fejét. A harmadik legnépesebb ipar azonban a cipész volt: igaz, hogy csak 8 faluban, de 72 mesternek ez adott szerény megélhetést. 10-10 faluban működött ács (összesen 62), csizmadia (59), asztalos (46) és vízi-, száraz- vagy szélmolnár (42). 9-9 településen összesen 42 vegyeskereskedő, 24 mészáros és 9 fakereskedő szolgálta ki a falvak népének az igényeit. A már említett cipész mesterség mellett 8-8 faluban összesen 48 férfiszabó, 14 borbély és 11 gőz- és műmalom működött. A falvak felében összesen 51 takácsműhely és 7 patika volt.

A még viszonylag gyakoribb szakmák közé tartozott a 6-6 faluban jelenlévő 16 kőműves, 14 regálebélő, 9 vendéglős és szállodás, 8-8 lakatos és pék, valamint az 5-5 településen a 13 fűszer- és gyarmatáru-kereskedő, 10 kalapos, 7 kötélgyártó, 6-6 kádár és kereskedelmi- és műkertész, illetve a 4-4 településen a 17 szűcs és a 16 építőmester és építési vállalkozó.

¹⁸ JEKELFALUSSY 1892. IV.

¹⁹ Az 1885. évi Címtár ezeket csak a budapesti adatoknál közölte.

²⁰ A számítógépes adatrögzítésre az F 020745 számú OTKA pályázatomban került sor.

A csongrádi falvakban jelenlévő 79 szakmából 44, vagyis több mint a fele csak szórványosan fordult elő: 5 szakma (bádogos, italmérő, késműves, sertéskereskedő, téglavető- és cserépegető tulajdonos) 3-3, 13 szakma (borkereskedő, bőrkereskedő, divatáru-kereskedő, fazekas, gabona-kereskedő, gép- és műlakatos, halász és halászat-i jog bérlő, kávéháztulajdonos, marhakereskedő, rőfös- és kézműáru-kereskedő, rövidáru-kereskedő, ruhakereskedő, terménykereskedő) 2-2 és 26 szakma (bizományos közelebbi meghatározás nélkül, cserépfedő, gyékény- és gyékényáru-kereskedő, hajó-építő és hajóács, kárpitos és díszítő, könyvkötő, könyvnyomda, malomépítő, marha ügynök és alkusz, mázoló, női szabó, nyerges, órás, papucskészítő, posztó-kereskedő, sörfőzdés, szappanos és gyertyamártó, szeszeskereskedő, szikvízgyártó, szitaáru- és rostagyártó, szobafestő, téglá- és cserépgyáros, temetkezési vállalkozó, túrógyár, sajt- és vajtermelő, üveges, virágkereskedő) csak 1-1 településen üzte iparát. A ritkább mesterségek közül jó néhány inkább a városhierarchia egyes szintjeire volt jellemző.

A városállomány 1892. évi metszetében egyébként Csongrád megye négy helyiséggel – a megye településeinek több mint egyötödével – igen jól volt reprezentálva.²¹ Budapest, Debrecen, Kolozsvár és Pozsony után Szeged a rangsor 5. helyét foglalta el, s egyike volt a négy teljes értékű regionális centrumnak. A városok rangsorában Szentes a 94., Hódmezővásárhely pedig a 102. helyen állt, mindkettő a teljes értékű középvárosok hierarchia-szintjén. Részleges középvárosként Csongrád a 132. volt a 216 településből álló listán.

A Csongrád megye falvaiban jelenlévő 79féle mesterség közül 60 Csongrád városában is megtalálható volt, de tucatnyi olyan szakma művelője is ténykedett ott, amelyek kifejezetten urbánusnak minősültek, mint pl. az arany- és ezüstműves, cukrász, könyvkereskedő, könyvnyomdász, s a bor, illetve gabona ügynök és alkusz. A teljes értékű középvárosokban – Szentesen és Hódmezővásárhelyen – ezeken túlmenően hangsúlyosan jelen voltak a női szabók, kalaposok, pékek, szobafestők, vendéglősök, hentesek, rőfös és kézműáru kereskedők, kárpitosok, órássok és fényképészek. Szeged, mint teljes értékű regionális központ nyújtotta – magától értetődően – a legsokrétűbb ipari és kereskedelmi kínálatot. A négy Csongrád megyei városban összesen 234-féle iparforgalmi mesterség fordult elő – ebből Szegeden 219 jelen volt, s 57 olyan szakmával bírt, amelynek művelője a megyében csupán a Tisza-parti városban tevékenykedett. Ilyen volt többek között az ásványvíz-kereskedő, az ékszerész, a vésnök, a szobrász, a kövező, a ruhatisztító, a porcelán- és majolikafestő, a képkereskedő, a posztókereskedő, a csemegekereskedő, a sajtkereskedő, a gyógyáru-kereskedő, a fegyver- és puskaműves, a gipszöntő, a látszerész, a kalapkereskedő, a virágkereskedő és jó néhány portéka (fűszer, gyarmatárú és csemege, gabona, termény, liszt, sertés, ló, marha) ügynöke és alkusza. Azonban nemcsak az egyes sajátos termékek és szolgáltatások jellemezték a csongrádi városokat, hanem bizonyos sajátos arányok, például a négy jellegzetes ruhá-

²¹ A geográfus Beluszky Pál több évmetszetben is rekonstruálta a modernkori Magyarország városállományát a különböző központi funkciójú intézmények megléte alapján (ld. pl. BELUSZKY 1973, 1990, 2008). Az ő módszerével térképeztem fel az 1892. évi városállományt: SZULOVSKY 2016. (Ez jelentős mértékben korrelál a korábban a településeken jelenlévő szakmák mennyisége alapján megalkotott település-hierarchiával: SZULOVSKY 2015.)

zati ipar: a cipész, a csizmadia, a férfisabó és a nőisabó mesterek összességén belüli kimagasló, mintegy egyötödnyi (Szeged), olykor az egynegyedet közelítő (Hódmezővásárhely, Csongrád), vagy éppen meg is haladó (Szentes) aránya. De ennek kifejtése és összehasonlító elemzése már meghaladná a rendelkezésre álló területi keretet.

IRODALOM

BELUSZKY Pál

1973 Adalékok a magyar településhierarchia változásaihoz 1900–1970. *Földrajzi Értesítő*, 22. évf. 1. szám, 121–142.

1990 A polgárosodás törekény váza – városhálózatunk a századfordulón. (Városhierarchia-vázlat, tényképekkel). *Tér és Társadalom* 4. évf. 3–4. szám, 13–56.

2008 Magyarország településállománya, településhálózata. In: BELUSZKY Pál szerk.: *Magyarország történeti földrajza II.* Pécs, Dialóg Campus, 147–327.

BOKOR Gusztáv

1896 *A magyar hivatalos statisztika története*. Budapest.

JEKELFALUSSY József

1893 Előszó. In: *A Magyar Korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I. rész. Általános népleírás*. Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam, I. kötet. Bp., 1893. V–VI.

JEKELFALUSSY József szerk.

1885 *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím és lakjegyzéke*. A legutóbbi iparstatisztikai fölvételek hivatalos adatai alapján az Orsz. M. Kir. Statisztikai Hivatal felülörkődése alatt szerkesztette Dr. Jekelfalussy József M. Kir. miniszteri titkár. Budapest.

1886 *Magyarország iparstatisztikája 1885-ben*. Összeállította Dr. Jekelfalussy József miniszteri osztálytanácsos. Kiadja az Orsz. Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest.

1892 *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke*. Budapest.

KÖRMENDI GÁBOR – PAPI BEA

1899 *Jekelfalussy József (1849–1901) műveinek válogatott bibliográfiája*. Budapest, KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat.

KÖRÖSI JÓZSEF – THIRRING GUSZTÁV szerk.

1898 *Budapest fővárosa az 1891-ik évben. A népleírás és a népszámlálás eredményei. III. kötet*. Budapest Főváros Statisztikai Hivatalának Közleményei, 25/3. Budapest.

SZULOVSKY JÁNOS

1997 Kereskedelem, ipar. In: FRISNYÁK Zsuzsa szerk.: *Baross Gábor*. Budapest, BKIK Baross Gábor Vállalkozási Alapítvány – Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium, 98–117.

1998 Három bő esztendő. (Baross Gábor, a kereskedelemügyi miniszter). *Pannon Tükör* III. évf. 6. szám, 60–63.

1999 Jekelfalussy József (1849–1901) emlékezete. *Statisztikai Szemle* 77. évf. 12. szám, 1000–1002.

2000 A gazdasági címtárak forrásértéke. *Statisztikai Szemle* 78. évf. 7. szám, 536–549.

2015 A társadalmi munkamegosztás és a településhierarchia szintjei Magyarországon a 19. század utolsó harmadában. *Történeti Földrajzi Közlemények* 3. évf. 1. szám, 108–131.

2016 A magyarországi városállomány 1892-ben. *Történeti Földrajzi Közlemények* 4. évf. 3–4. szám, megjelenés alatt.

Szűcs Judit

1995 Csongrád iparosainak szerepe a 19. századi mezőváros társadalmában. In: DÓKA Klára – ÉRI István szerk.: *IV. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium. Veszprém, 1994. 11. 9-11.* Budapest – Veszprém, Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága, 216–222.

1996 A vizekhez kötődő munkák, iparok képviselői Csongrádon a 19. században. In: SEBESTYÉN István – GEORGIADÉS Ildikó szerk.: *Oppidum Csongrád.* Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány, 89–102.

1997a Gyovai Antal mézeskalácsos inventáriuma. In: HORVÁTH Sándor – SZULOVSKY János szerk.: *IX. Kézművesipartörténeti Szimpózium. Veszprém, 1996. szeptember 27-28. Luxusiparok. Válogatás az előadásokból.* Budapest – Veszprém, Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága, 125–140

1997b Csongrádi mézeskalácsosok a 19. század közepén. In: *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1995/1996.* Szeged, 233–240.

1998 Egy csongrádi tímár hagyatéki leltára. Forrásközlés és elemzés. *Ethnographia* 109. évf. 2. szám, 629–657.

1999 Kovácsok és bognárok Csongrádon a XIX. században. In: CSIFFÁRY Gergely – DÓKA Klára szerk.: *Tanulmányok a kézműipar történetéből.* Veszprém, Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága, 69–78, 455–456.

1. táblázat

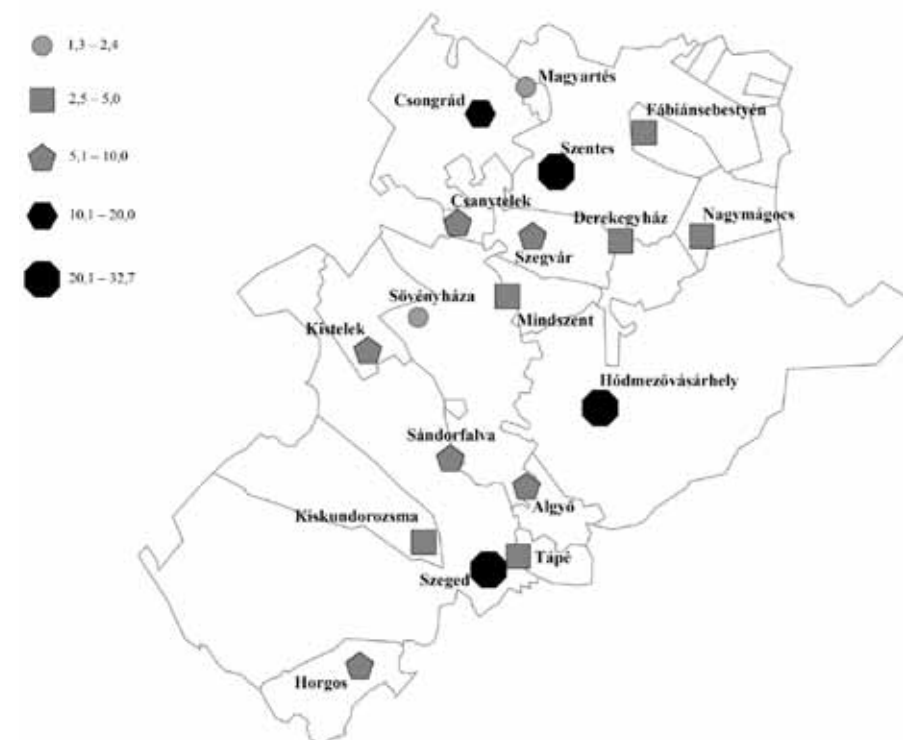
Csongrád megye településeinek iparosokkal és kereskedőkkel való ellátottsága 1892-ben

Település	Népesség (1890)	Iparforgalmi foglalkozások száma	Önálló iparűzők száma	1000 lakosra jutó önálló iparűzők száma
Szeged	85569	219	2384	27,9
Szentes	30791	102	1008	32,7
Hódmezővásárhely	55475	124	1603	28,9
Csongrád	20802	72	403	19,4
Algyó	2566	14	25	5,8
Csanytelek	2978	22	49	7,4
Derekegyház	1910	8	15	4,2
Fábiánsebestyén	991	4	9	4,0

Horgos	5503	34	105	6,2
Kiskundorozsma	12325	40	213	3,2
Kistelek	7459	44	173	5,9
Magyartés	413	1	1	2,4
Mindszent	12033	49	227	4,1
Nagymágocs	3761	13	21	3,5
Sándorfalva	3738	24	69	6,4
Sövényháza	5290	7	23	1,3
Szegvár	6810	38	118	5,6
Tápe	2884	11	20	3,8

1. térkép

Ezer lakosra jutó önálló iparűzők száma Csongrád megyében 1892-ben

2. táblázat
Iparforgalmi vállalkozók Csongrád megyei falvaiban

Mesterség/Település	Algyő	Csanytelek	Derekegyház	Fábiánsebestyén	Horgos	Kiskundorozsma	Kistelek	Magyarítás	Mindszent	Nagymagócs	Sándorfalva	Sövényháza	Szegvár	Tápié	Összesen
Kovács	3	10	1	2	10	22	18	0	21	6	7	7	9	2	118
Bognár	2	6	3	0	10	26	11	0	12	2	6	3	9	2	92
Cipész	1	0	0	0	5	9	16	0	23	0	4	2	12	0	72
Ács	1	2	0	2	4	17	4	0	19	1	6	0	6	0	62
Csizmadia	3	1	0	0	11	12	15	0	4	1	5	0	5	2	59
Kocsmáros	0	2	4	2	2	12	6	0	9	0	2	4	7	3	53
Szatócs	3	1	1	0	6	3	3	0	13	0	11	4	3	3	51
Takács	0	1	0	0	7	12	10	0	15	0	1	0	5	0	51
Férfi szabó	0	3	0	0	5	4	8	0	14	3	3	0	6	0	46
Asztalos	2	3	0	0	4	9	9	0	7	0	4	1	6	1	46
Vízi-, száraz- és szélmalom	2	1	0	3	1	17	8	0	5	1	3	0	3	0	44
Vegyeskereskedő	1	6	0	0	2	10	7	0	7	1	0	0	7	1	42
Mészáros	1	2	0	0	4	5	3	0	3	1	3	0	2	0	24
Szűcs	0	0	0	0	0	8	4	0	4	0	0	0	1	0	17
Kőműves	0	1	0	0	2	1	4	0	7	0	1	0	0	0	16
Építőmester és építési vállalkozó	0	0	0	0	1	9	0	0	4	0	0	0	0	2	16
Borbély és fodrász	0	1	0	0	2	1	2	0	3	0	2	0	2	1	14
Regálebérlő	2	2	3	0	1	0	0	0	0	1	0	0	5	0	14
Fűszer- és gyarmat-áru kereskedő	2	0	0	0	5	3	1	0	2	0	0	0	0	0	13
Halász és halászati jog bérlő	0	0	0	0	0	0	0	0	10	0	0	0	0	1	11
Gőz- és műmalom	1	1	0	0	3	1	1	0	1	0	1	0	2	0	11
Kalapos	0	0	0	0	2	1	3	0	2	0	0	0	2	0	10
Vendéglős és szállodás	0	0	0	0	1	1	2	0	3	1	0	0	1	0	9
Hentes	0	0	0	0	1	4	0	0	3	0	0	0	1	0	9
Fakereskedő	0	1	0	0	1	2	0	0	4	0	0	0	1	0	9
Fazekas	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	5	0	8

Lakatos	0	1	0	0	1	1	3	0	1	1	0	0	0	0	8
Pék	0	0	0	0	1	2	1	0	1	0	2	0	1	0	8
Gépész	0	1	0	0	1	0	4	0	2	0	0	0	0	0	8
Marhakereskedő és -hizláló	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	1	0	7
Kötélgyártó	0	0	0	0	1	1	2	0	2	0	0	0	1	0	7
Gyógyszerész	0	1	0	0	1	1	1	0	1	0	1	0	1	0	7
Kádár	0	0	0	0	1	1	1	0	1	0	0	0	2	0	6
Kereskedelmi- és műkertész	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	2	1	0	6
Tollkereskedő	0	1	0	0	0	0	2	0	2	0	0	0	1	0	6
Sertéskereskedő és -hizláló	0	0	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	2	0	5
Gabona-kereskedő	0	0	0	0	0	0	4	0	1	0	0	0	0	0	5
Kéményseprő	0	0	0	0	0	1	1	0	1	0	1	0	1	0	5
Rőfös- és kézműáru-keresk.	0	0	0	0	1	0	0	0	3	0	0	0	0	0	4
Szijgyártó	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	1	0	4
Bádogos	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0	1	0	0	0	4
Edénykereskedő	0	0	0	0	0	0	1	0	2	0	1	0	0	0	4
Italmérő	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	1	0	4
Papucskészítő	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Késműves	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	1	0	3
Téglavető- és cserépező	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	3
Rövidáru-kereskedő	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	2
Terménykereskedő	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	2
Bőrkereskedő	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	2
Hajóépítő és hajóács	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	2
Kávéháztulajdonos	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	2
Ruhakereskedő	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2
Gép- és műlakatos	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2
Szappanos és gertyamártó	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	2
Üveges	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	2
Borkereskedő	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	2
Gyékény- és gyékényáru kereskedő	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2
Szobafestő	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Női szabó	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Kárpitos és díszítő	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Órás	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Cserépfedő	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Divatáru kereskedő	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Könyvnyomda	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Szitaáru-, rosta- gyártó	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Könyvkötő	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Tégla- és cserépgyár	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Sörfőzde és raktár	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Temetkezési vállalat	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Szikvízgyártó	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Bizományos k. m. n.	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Szeszkereskedő	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Virágkereskedő	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Malomépítő	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Marha ügynök és alkusz	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Nyerges	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Posztó-kereskedő	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Túró, sajt- és vajter- melő	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Mázoló	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Összesen	25	49	15	9	105	213	173	1	227	21	69	23	118	20	1068

**NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A HÁZIIPAR
FÖLDRAJZI ÉS TÁRSADALMI VONATKOZÁSAIHOZ.
DÉL-ZEMPLÉNI PÉLDÁK**

VIGA Gyula

A különféle létformák kialakulásával, jellemzőivel és változásaikkal foglalkozó etnográfus a táj és a kultúrában élő ember viszonyának történelmét írja. A tájhoz való viszony alakulása egyaránt tükröz gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatokat, hatása akár ezek egészére is kiterjedhet. Annak következtében, hogy a Kárpát-medence területén a népesség egyre kisebb részének tevékenysége kapcsolódott közvetlenül a táj hasznosításához, nem csupán a létformák módosultak, hanem jelentősen megváltozott a különböző csoportok térélménye, a térhez való közösségi, kulturális viszonyok a tradícióban szerveződtek. Az összetett folyamatok látványosan mutatkoznak meg például az ember és a folyó, az ember és a víz kapcsolatában: például a Tisza-völgy történelmében folyó mente, hangsúlyosan a magyar Alföld népi műveltségének folyamatra tükröződik, s megjelennek a hagyományos társadalom jellemzői is. A meglehetősen jól kutatott, bőséges irodalommal rendelkező témakörből itt csupán a Tisza mente táji adottságain nyugvó háziipar néhány jellemzőjére utalok, hangsúlyosan dél-zempléni, Tokaj környéki adatok alapján.¹ A témaválasztást nem csupán a jelen kötettel ünneplélt tudományos érdeklődése indokolja, hanem az is, hogy a vizsgált térség népessége a 19. század végétől – gazdasági kényszer hatására – folyamatosan próbálkozott egyes kézműves tevékenységek megújításával a parasztüzemek működésének optimalizálására.² Mindez azt is igazolja, hogy a táji adottságok kihasználása, a nyersanyagbázis hasznosítása nem automatizmus a különböző népcsoportok életében.³

FÖLDRAJZI ADOTTSÁGOK ÉS TÁRSADALMI JELLEMZŐK

A földrajzi adottságok felhasználásával és a regionális társadalomfejlődéssel szimbiózisban formálódó kézműiparok fejlődését Dél-Zemplénben is számos tényező befolyásolta. Tokaj-Hegyalja földrajzi helye és helyzete nem csupán a kézműves tevékenységek kialakulását, művelőik specifikus társadalmi rétegének megszerveződését tette lehetővé, hanem – a táj gazdasági térszerkezetéből is adódó, de főként a környező, jobbra tőle eltérő adottságú tájakkal meglévő kapcsolatrendszer révén – külső piacokat is biztosított a hegyaljai iparúzóknak számára. Mindez Tokaj-Hegyalja átmeneti, kontaktzóna jellegében egy-

¹ Összegzően, bőséges irodalommal: BELLON 2003; DÓKA 1982; KÁROLYI – NEMES 1975; Az ember tájformáló tevékenységének hatásairól összegzően: FRISNYÁK 2004. kötet tanulmányai.

² VIGA – OROSZ 2015.

³ Szűcs 2005; 2006; 2008. Szűcs Judit az 1990-es évek elején kutatott Tiszaladányban, a térség egyik legjelentősebb kosárfonó falujában.